

ÇİNİN YENİ İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xaliq Rüstəmov

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: xrabbasali@gmail.com

Xülasə. Məqalədə Çinin yeni iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas xüsusiyyətləri və sürətli iqtisadi inkişafa səbəb olan amillər təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Çin iqtisadiyyatı, xarici ticarət, iqtisadi artım, iqtisadi siyasət.

SPECIFIC FEATURES OF CHINA'S NEW ECONOMIC DEVELOPMENT STRATEGY

Xalig Rustamov

Baku State University, Baku, Azerbaijan

Abstract. The paper analyzes the key features of China's new economic development strategy and factors that led to rapid economic development.

Keywords: Chinese economy, foreign trade, economic growth, economic policy.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НОВОЙ СТРАТЕГИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КИТАЯ

Халиг Рустамов

Бакинский Государственный Университет, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье проанализированы основные характеристики новой стратегии экономического развития Китая и факторы, которые привели к его быстрому экономическому развитию.

Ключевые слова: Китайская экономика, внешняя торговля, экономический рост, экономическая политика.

1. Giriş

Çin iqtisadiyyatını 2 inkişaf mərhələsinə ayıraraq təhlil etmək məqsəduyğundur. Çin Xalq Respublikasının qurulmasından Den Syaopinin iqtisadi islahatlarının tətbiqinə qədər olan dövr ilk mərhələ və D. Syaopin islahatlarından başlayıb günümüze qədər davam edən dövr ikinci mərhələ hesab edilir. 1949-cu ildə Çin Xalq Respublikasının qurulmasıyla hakimiyyətə gələn Mao Zedong uzun sürən qeyri-sabitlik dövründən sonra, Sovet yönümlü iqtisadi mexanizmlərdən istifadə edərək planlı iqtisadiyyat siyasətilə ölkədə inkişafı və iqtisadi sabitliyi təmin etməyə çalışmışdır. Planlaşdırılmış iqtisadiyyatın dünya səviyyəsində müzakirə edildiyi və bir çox ölkələrin planlaşdırılan iqtisadiyyata əsaslanan sovet iqtisadiyyatından ilham aldığı bir dövrdə Çin də inkişafı təmin etmək məqsədilə belə bir yola qədəm qoymuşdu. Buna müəyyən qədər nail olunsa da, sosial rifah və iqtisadi artımla bağlı köklü problemlər hələ də qalmaqda idi.

1978-ci ildə Den Syaopin tərəfindən tətbiq olunmuş yeni inkişaf strategiyası nəticəsində Çin yeni inkişaf yoluna qədəm qoymuş və dinamik inkişaf “Çin iqtisadi mözucəsi” adı almışdır. D.Syaopin sosializmdə bazarı inkişaf etdirməyin mümkünlüyünü və təməlinin planlı iqtisadiyyat olmasına baxmayaraq, Çin iqtisadiyyatının sosialist bazar

iqtisadiyyatı olduğunu ön plana çəkirdi. Davamlı tətbiq edilən strategiyalar nəinki iqtisadi inkişafı nəzərdə tuturdu, eləcə də məhsuldar qüvvələrin inkişafını, dövlətin ümumi qüdrətinin artmasını və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsini hədəf olaraq qarşıya qoymuşdu.

Çinin 1978-ci ildən sonrakı iqtisadi inkişafı özlüyündə 1978-1996-cı illər “ Sosialist bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsi”, 1997-2002-ci illər “Sabitlik mərhələsi” və son olaraq 2003-cü ildən bugünə qədər davam edən “Böyümə mərhələsi”adlanan zaman kəsiklərində təhlil edilir. Hər üç mərhələdə bazar strategiyalarının və açıq iqtisadiyyat siyasətinin tətbiqi əsas rol oynayır.

2. Den Syaopinin iqtisadi islahatlar konsepsiyası

Yeni iqtisadi inkişaf strategiyası çərçivəsində islahatlara başlamazdan əvvəlki dövrdə, Çinin dünya iqtisadiyyatındakı payı çox aşağı idi. Ölkədə adambaşına düşən ÜDM həcmi Rusiya üzrə göstəricidən 9 dəfə az idi. İqtisadi artım sürətinə görə də Çin digər Qərb dövlətlərinə nisbətən geri qalırdı [1, s.440]. Belə bir dövrdə yeni strategiyaların tətbiqi labüd idi. İqtisadi siyasətin nəticələrinin uğursuzluğu, planlı qapalı iqtisadi mühitin iqtisadi geriliyə səbəb olması və Tayvan, Hong-Konq, Sinqapur kimi ölkələrdə tətbiq edilən bazar iqtisadi modelinin daha uğurlu nəticələri bunu deməyə əsas verirdi [4, s.57].

İqtisadi siyasətdə əsaslı dəyişiklikləri nəzərdə tutan yeni strategiya tətbiq olunduqdan dərhal sonra ictimai həyatın bir çox sahələrinə də öz müsbət təsirini göstərməkdə idi. Den Syaopinin strategiyasının əsas xüsusiyyətlərdən biri siyasi sistemdə əsaslı dəyişikliklərin nəzərdə tutulmaması idi. Hətta hakim siyasi partiyanın islahatlar prosesində əsaslı rola malik olması, sürətli inkişafın vacib amili hesab edilirdi. Çünki, siyasi sabitliyin olmadığı şəraitdə iqtisadi sabitlikdən və inkişafdan da söhbət gedə bilməzdi [1, s.440].

İqtisadi islahatlar kənd ərazilərindən və aqrar sektordan başlandı. Bu özlüyündə riskli hesab edilsə də, Çinin kənd ərazilərindəki sosial-iqtisadi vəziyyət nəzərə alındıqda, çox doğru addım kimi dəyərləndirilir. O dövrdə kəndlərdə 250 milyon adam yoxsulluq dərəcəsindən aşağı gəlirə malik idi [1, s.441]. Kənd təsərrüfatının məhsuldarlığının artırılması və ixracatda əsas mallara diqqət yönəldilməsi bu dövrdə iqtisadi artımın başlıca səbəblərindən biri idi. İslahat müddəalarına əsasən fermerlər hər il dövlətə lazımı miqdarda məhsul göndərmək məcburiyyətində idi, bazar şərtlərində müəyyənləşdirilən qiymətə görə nəzərdə tutulan miqdardan artıq istehsal etdikləri halda isə, sərbəst olaraq satmağa icazə verildi. Bu da öz növbəsində iqtisadi inkişafı sürətləndirirdi [8, s.410]. O dönəm inkişafa təkan verən digər amil istehsal amillərinin qeyri-məhsuldar sahələrdən məhsuldar sahələrə istiqamətlənilməsi olmuşdur.

1978-1996-cı illərdə iqtisadi islahatların tətbiqinə paralel olaraq planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına tədricən keçid baş vermiş və 1978-ci ildə inkişafı nəzərdə tutan “Dörd modernizasiya proqramı” qəbul edilmişdir. Proqram çərçivəsində kənd təsərrüfatı, sənaye, elm və texnologiyanın yüksək səviyyəli inkişafını nəzərdə tuturdu. 1992-1996-cı illərdə

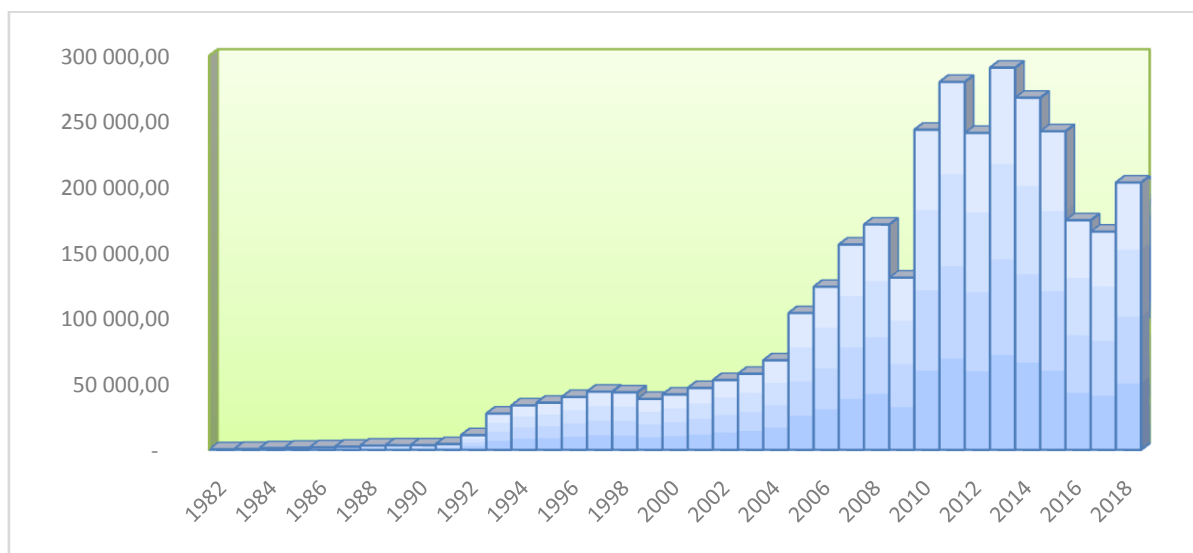
birbaşa xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunması xüsusilə ixrac sənayesinin inkişafına və iqtisadi artıma səbəb olmuşdur [7].

Syaopin 3 mərhələli sosializm quruculuğu planı qəbul edərək ilk mərhələdə əhalinin geyim və ərzağa olan ehtiyacının 1980-ci illə müqayisədə 2 dəfə artırılması məsələsini qarşıya məqsəd qoydu. Növbəti mərhələdə ÜDM 2000-ci ilədək 4 qat artırılmalı idi. Son olaraq adambaşına ümumi milli gəlir istehsalı 4 qat artırılmalı, sosialyönümlü bazar iqtisadi sisteminin ilk mərhələsi sonlandırılmalı və yoxsulluq azaldılmalı idi. 1980-1990-cı illərdə bu vəzifələr uğurla həyata keçirildi. İslahatlar zamanı ictimai mülkiyyət münasibətlərinin üstün mövqeyi saxlandı, dərin qütbləşmənin qarşısı alındı.

Syaopinin iqtisadi inkişaf modelinə görə inkişafın əsasında bazar iqtisadi münasibətləri və rəqabət mühitinin mövcudluğu dayanırdı. Həmçinin islahatlar aparılan təhlillərin nəticələrinə əsaslanaraq bütünlükdə bir ölkə üçün bir iqtisadi siyasəti nəzərdə tutmurdu. Xüsusi fərqliliklər nəzərə alınaraq hər bir coğrafi region və iqtisadi sektor üçün özünəməxsus inkişaf proqramları hazırlanırdı. Tətbiq edilən proqramların gözlənilən inkişafa səbəb ola biləcəyi təqdirdə, islahatlar bütün ölkə iqtisadiyyatına tətbiq edilə bilərdi.

İslahatların digər bir spesifik xüsusiyyəti də xarici kapital axınların cəlbə və xarici ticarətin inkişafı olmuşdur. Bugün dünyada birbaşa xarici investisiyaların ən çox cəlb olunduğu ölkələr sırasında Çin ilk yerlərdən birini tutur. Çinin yüksək iqtisadi inkişafında ixracın artan tempi və birbaşa xarici investisiyaların xüsusi rolu vardır. İslahatların tətbiqi prosesində hökumət ölkəyə xarici sərmayələrin cəlb edilməsi üçün azad ticarət zonaları yaratmışdır. İlk yaradılan azad ticarət zonaları 1980-ci ildə cəmi 26.57 milyon ABŞ dolları həcmində xarici kapital axınına sahib idisə, islahatların nəticəsi olaraq 1993-cü ildə bu məbləğ 1 milyard ABŞ dollarını keçmişdi. Ümumilikdə ölkə, təkcə islahatlar dövründə 800 milyard dollardan artıq sərmayə cəlb etmişdir.

Birbaşa xarici investisiya rəqəmlərinə baxdıqda, xüsusilə 1992-ci ildə böyük bir sıçrayışın baş verdiyini görürük. 2018-ci ildə isə birbaşa xarici sərmayələr 203.4 milyard dollar həcmində olmuşdur. Ərazi baxımdan nəzər saldıqda, ilk növbədə sərmayələrin müəyyən coğrafi bölgələrə cəlb edildiyi, xarici birbaşa sərmayələrin zəngin şərq sahil şəhərlərində və böyük paytaxt şəhərlərində həcmcə yüksək olması və cəlb edilmiş investisiyaların 90%-nin Çinin şərq və cənub bölgələrində cəmləşdiyi nəzərə çarpır.



Qrafik 1. Birbaşa xarici investisiyalar (milyon ABŞ dollarıyla)

Mənbə: Məlumatlar Dünya Bankının statistik məlumat bazasından götürülmüşdür.

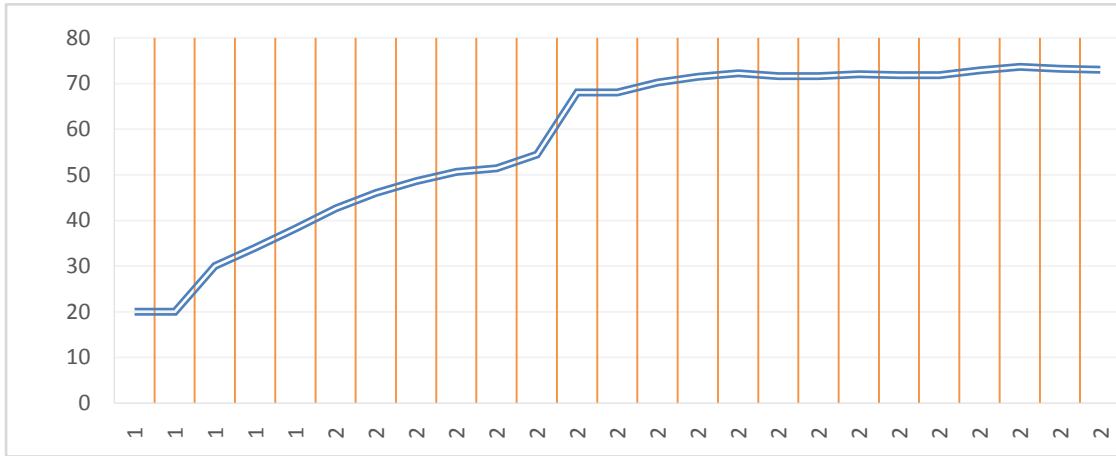
Birbaşa xarici investisiya rəqəmlərinə baxdıqda, xüsusilə 1992-ci ildə böyük bir sıçrayışın baş verdiyini görürük. 2018-ci ildə isə birbaşa xarici sərmayələr 203.4 milyard dollar həcmində olmuşdur. Ərazi baxımdan nəzər saldıqda, ilk növbədə sərmayələrin müəyyən coğrafi bölgələrə cəlb edildiyi, xarici birbaşa sərmayələrin zəngin şərq sahil şəhərlərində və böyük paytaxt şəhərlərində həcmcə yüksək olması və cəlb edilmiş investisiyaların 90%-nin Çinin şərq və cənub bölgələrində cəmləşdiyi nəzərə çarpır.

İqtisadi siyasətə əsasən, 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən ölkədə ticarət məhdudiyyətləri aradan qaldırılmış və qiymətlər liberal bazar şərtlərinə əsasən sərbəst şəkildə qurulmuşdur. Bu dövrdə ortaya çıxan başqa bir inkişaf, dövlət müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi və azad bazar iqtisadiyyatı tərəfindən tələb olunan əlavə dəyər vergisi üçün bank sisteminin yaradılması üçün görülmüş işlərdir [2].

Heritage Fond və Wall Street Journal tərəfindən birgə hazırlanan, ölkələrin nə qədər iqtisadi və liberal struktura malik olduğunu göstərən 100 bal üzərindən qiymətləndirilmiş “Ticarət azadlığı indeksi”nə əsasən qeyd edə bilərik ki, son illərdə Çin azad ticarətin yüksək tempdə inkişaf etdiyi ölkələr sırasındadır. Göstəricilər qrafik 2-də geniş şərh edilmişdir.

Liberal iqtisadi sistemi tez bir zamanda qəbul edib islahatlar müstəvisində əhəmiyyətli irəliləyişə nail olunmasına baxmayaraq, Çinin ümumi bazar sistemə keçməsi asan deyildi. Bu dövrdə Çində tətbiq olunan islahatlarla sosialist bazar iqtisadiyyatı sistemə keçid yaşandı. Ancaq dövlət hələ də kənd təsərrüfatı sektoru istisna olmaqla, ən böyük müəssisələrə sahib olmaqla iqtisadiyyatı idarə etməyə davam edir və ən əhəmiyyətli sənaye sahələri əsasən mərkəzi planlaşdırma ilə idarə olunurdu [7]. Eləcə də, daxili bazarın qorunması tədbirləri görməklə, dövlət iqtisadi təhlükəsizliyin də təmin edilməsinə çalışırdı. Bir sözlə, Çin iqtisadiyyatı 1980-ci illərin sonlarında və 1990-cı illərin əvvəllərində mərkəzləşdirilmiş

planlaşdırılmış iqtisadiyyat və ya bazar iqtisadiyyatı kimi tam olaraq müəyyən edilmədən çox qarışıq bir sistem olaraq qalırdı.



Qrafik 2. Çinin ticarət azadlığı indeksi

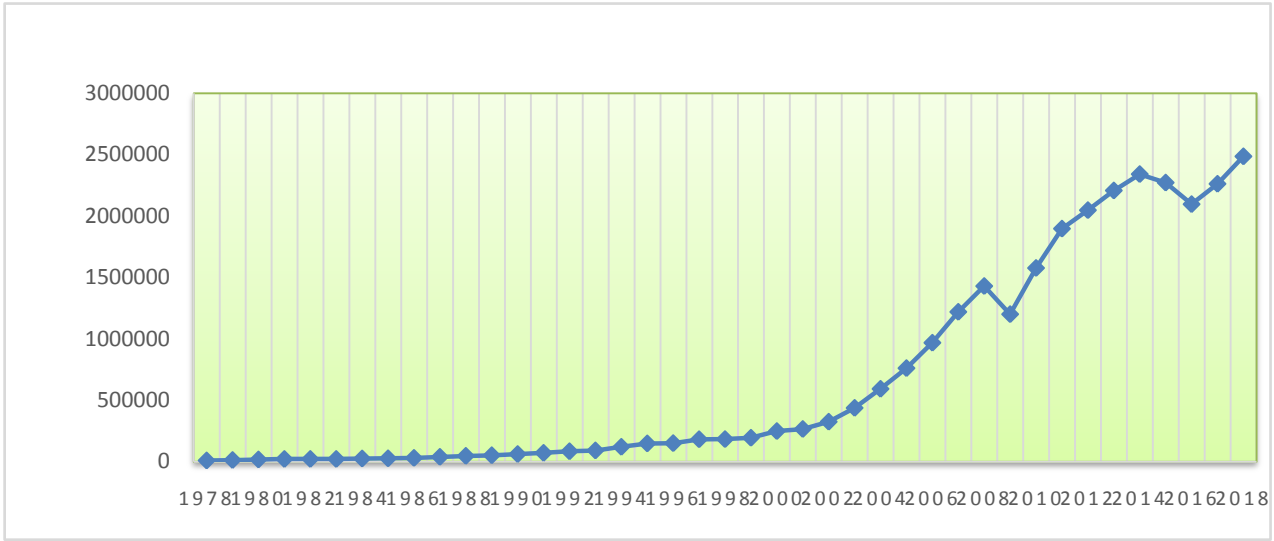
Mənbə: Məlumatlar <https://www.heritage.org/index> saytıdan götürülmüşdür

3. Yeni inkişaf strategiyasının nəticələri “Çin iqtisadi möcüzəsi” kimi

Çin iqtisadiyyatında, qeyd etdiyimiz kimi iqtisadiyyatın inkişafı və azad bazar strukturunun yaradılması ilə bağlı islahatlar mərhələli şəkildə həyata keçirilmişdir. 1980-ci illərin əvvəllərində yüksək inkişaf etmiş bölgələrdə azad ticarət zonalarının yaradılması, belə zonalarda xüsusi gömrük və vergi güzəştlərinin tətbiqi, eləcə də xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunması, ucuz işçi qüvvəsinin mövcudluğu kimi səbəblər iqtisadi inkişafa xüsusi təkan vermişdir. Bütün bu islahatların nəticələrinə nəzər saldıqda, iqtisadiyyatın bütün sahələrində inkişafın yüksək tempinin mövcudluğu nəzərə çarpır.

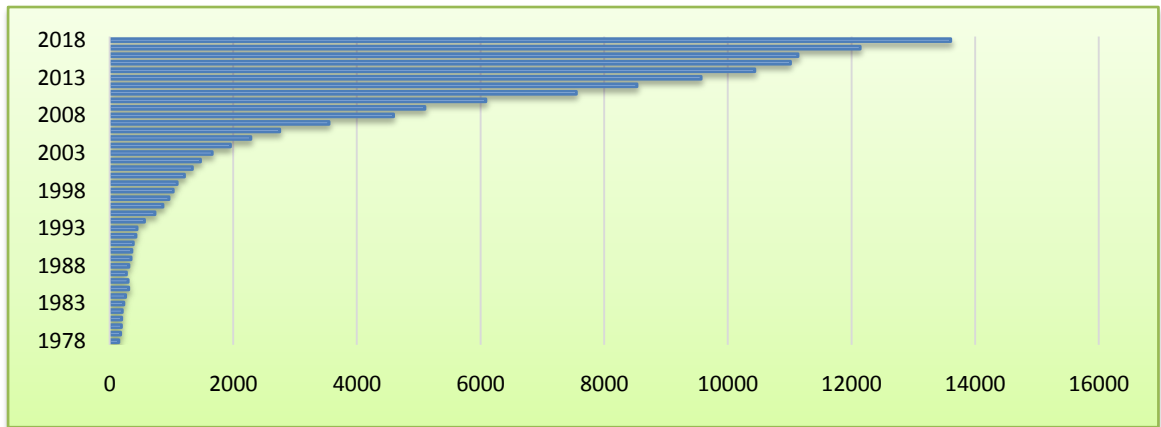
Çinin ixracının statistik göstəricilərinə nəzər saldıqda isə, 1978-2004-cü illər arasındakı 26 ili nəzərdən keçirdikdə ümumi xarici ticarətin 56 dəfə artdığını müşahidə edirik. 2018-ci ildə Çinin ixracı 2,487 trilyon ABŞ dolları həcmində, idxalı 2,136 trilyon ABŞ dolları həcmində, mal və xidmətlərin ixracı ÜDM-in 20%-i həcmində olmuşdur. Həmin il ticarət dövriyyəsi 4.623 trilyon dollar olmuşdur [10]. İxracın inkişaf dinamikası qrafik 3-də təsvir edilmişdir.

İqtisadi inkişaf göstəriciləri üzrə bir çox ölkələri qabaqlayan Çinin nominal ÜDM-i 2000-ci ildə İtaliyanı, 2005-ci ildə Böyük Britaniyanı üstələmişdir. İnkişafın yüksək tempi 2006-cı ildə Fransa və 2007-ci ildə Almanyanı, 2010-cu ildə Yaponiyanı qabaqlayaraq Çini ABŞ-dan sonra dünyanın ikinci böyük iqtisadiyyatı halına gətirmişdir.



Qrafik 3. Çinin ixracı statistikasası (milyon ABŞ dollarıyla)

Mənbə: Məlumatlar Dünya Bankının statistik məlumat bazasından götürülmüşdür.



Qrafik 4. Ümumi daxil məhsul (milyard ABŞ dollarıyla)

Mənbə: Məlumatlar Dünya Bankının statistik məlumat bazasından götürülmüşdür.

Müasir dövrdə Çin Xalq Respublikasında iqtisadiyyatın texnologiya əsasında formalaşdırılması, bu istiqamətdə innovasiyaların tətbiqi və elmi-texniki potensialın möhkəmləndirilməsinə əsaslanan siyasət yürüdülmür. Belə ki, elmi-texniki araşdırmaların nəticələrinin tətbiqi xüsusi diqqətdə saxlanılır. Ölkədə proqram təminatı istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr üçün xüsusi vergi güzəştləri nəzərdə tutulur. Statistikaya nəzər saldıqda, 2003-cü ildə ölkədə yüksək texnoloji məhsulların istehsalı 51,9% təşkil edirdisə, 2008-ci ildə bu göstərici 57,6% olmuşdur.

Bu istiqamətdə olan vergi güzəştlərinin tətbiqi edildiyi bölgələr əsasən Rusiya ilə sahil ərazilərdir ki, burada yeni işə başlayan müəssisələr 3 il ƏDV ödəməkdən tam azad olunur, sonrakı üç ildə isə vergi iki dəfə az ödənilir. Çin elmi-texniki inkişaf baxımından 2000-ci

ildən etibarən Yaponiyayı üstələmiş, 2007-ci ildə ABŞ və Avropa ölkələri ilə eyni rəqabət edə biləcək gücə malik olmuşdur [1, s.449].

Çinin iqtisadi siyasəti sosial rifahın yaxşılaşdırılmasına da təsir etmişdir. Milli yoxsulluq hesabatına görə kənd yerlərində yoxsulluq 1978-ci ildəki 250 milyondan 2002-ci ildə 28.2 milyona qədər azalmışdır. Başqa sözlə, 88,7% azalma müşahidə edilmişdir. Bundan əlavə, Dünya Bankının məlumatına görə, Çində gündə 1 dollardan az gəlir əldə edən əhali 1990-cı ildə 147 milyon idi, ancaq 1997-ci ildə bu rəqəm 70 milyona endirildi. Bu araşdırmalar, Çinin digər ölkələrlə müqayisədə yoxsulluğun azaldılmasında uğurlarının görünməmiş bir nailiyyət olduğunu ortaya qoyur. Dünya Bankının statistik açıqlamalarına görə 1990-cı ildə ölkədə yoxsul əhali dünya əhalisinin 29% -ni təşkil edirdisə, bu göstərici 1999-cu ildə isə 10% azalma ilə 19.2% , 2010-cu ildə isə 9,1% olmuşdur [5, s.685].

Çinin qlobal iqtisadi bazara inteqrasiyası ÜTT-yə üzv olmaq üçün müraciəti ilə yeni mərhələyə qədəm basmış və 2001-ci ildə ölkə ÜTT-yə üzv olmaq üçün siyasətinə dəyişikliklər və güzəştlər etməli olmuşdur. Əvvəllər xarici investisiyalar üçün məhdud imkanlara sahib olan Çin getdikcə bu məhdudiyətləri minimuma endirmişdir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının hesabatına görə Çinin ÜTT-yə üzv olması iki tərəfli nəticələr vermişdir. Nəinki Çində böyüməkdə olan ixrac sektorları üçün bir bazar tapmaq riski geridə qalmışdır, eləcə də beynəlxalq bazarlarda idxal edənlər üçün Çin əvvəlkindən daha etibarlı bir təchizatçı olmuşdur. Bütün bunlar Çinin xarici ticarətinin artmasına təkan vermişdir. Nəticədə, Çinin ÜTT-yə üzv olması ilə artım templəri qorunub saxlanılmış və ölkənin əhəmiyyətli rəqabət üstünlükləri olduğu üçün liberallaşma Çinə iqtisadi fayda vermişdir [4, s.60].

Nəticə. 1970-ci illərin sonundan Çinin sosialist iqtisadi sistemində islahatlar, mövcud sistemin bundan sonra da davam etdirilə bilməyəcəyi narahatlığı ilə başlanmışdı. O dövrdə iqtisadi islahatlarla yanaşı, genişlənmə və mərkəzləşdirilmiş planlaşdırılmış iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına tədricən keçid baş verdi. Həyata keçirilən islahatlar nəticəsində Çin yüksək tempə inkişaf etməyə başladı. Möcüzəvi iqtisadi inkişafa təkan verən islahatlar digər ölkələrdə tətbiq edilən iqtisadi islahatlardan bir çox xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirdi.

Çinin yeni iqtisadi inkişaf strategiyasının spesifik cəhətləri aşağıdakılardır:

1. Strategiyanın özünəməxsus xüsusiyyətlərdən biri siyasi sistemdə əsaslı dəyişikliklərin nəzərdə tutulmaması idi.
2. Yeni iqtisadi inkişaf strategiyasına əsasən Çin iqtisadiyyatı sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı olaraq inkişaf edirdi.
3. Planlı iqtisadiyyatın sosializm, bazar iqtisadiyyatının kapitalizm olmadığını vurğulayan strategiya həmçinin planlı iqtisadiyyatın bazar iqtisadiyyatına qarşı qoyulmamalı olduğunu irəli sürürdü.
4. Syaopinin iqtisadi inkişaf modelinə görə inkişafın əsasında bazar iqtisadi münasibətləri və rəqabət mühitinin mövcudluğu dayanırdı.

5. Çində tətbiq edilən islahatlar digər ölkələrdən fərqli olaraq mərhələli şəkildə tətbiq edilirdi.
6. İslahatların tətbiqinə kənd yerlərindən və aqrar sektordan başlanılmışdı. Bu yanaşmanın seçilməsi siyasi sabitliyi təmin etmək və iqtisadi inkişaf istiqamətini kənd yerlərindən şəhərlərə doğru yönəltmək məqsədi daşıyırdı. Bu özlüyündə kənd əhalisinin və kənd təsərrüfatının ölkə üçün xüsusi əhəmiyyəti ifadə edirdi.
7. Çin iqtisadi inkişaf strategiyasının tətbiqində əsas məqsədlərdən biri də xarici investisiyaların ölkəyə cəlbi olmuşdur və bu səbəbdən də müxtəlif vergi və ticarət güzəştlərinin mövcud olduğu azad iqtisadi zonalər yaradılmışdır.

Bütün bu tətbiq olunan islahatların uğurlu nəticələri əsasında Çin yüksəlişdədir və inkişaf etməkdə davam edir.

Ədəbiyyat

1. Böyük İqtisadi Ensiklopediya, I cild, Bakı, “Şərqi-Qərb” nəşriyyatı, 2012, 612 s.
2. Arısoy E., Bayar G., Soranlar B., (2004), Asya'nın Devi: Çin Halk Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı.
3. Çalık Ü., (2011), Yıldız Teknik Üniversitesi, Liberal Düşünce Sayı 64, s.185-206.
4. Gökdemir L., Mor G., (2006), Dirijistik Çin Modeli ve Türkiye Çin Ekonomik İlişkileri, Finans-Politik & Ekonomik Yorumlar, No.504, s.54-66.
5. Gökdemir L., Ozan M., (2007), Journal of Yasar University, s.681-686.
6. Güneş, Hurşit, “Çin'in Çengellenmesi”, Milliyet Gazetesi.
7. China, (2006), [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+cn0084\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+cn0084))
8. Croll E., (2006), Women and The New Peasant Household Economy in China, s.405-418.
9. <https://www.heritage.org/index>
10. <http://www.stats.gov.cn>
11. <https://www.worldbank.org/>